

ALALIK BOLALAR NUTQINI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi talabasi

Xodjaniyazova Laylo Rustamovna

Alaliya – bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig'i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir.

Homiladorlik patologiyasi miya moddasining diffuz jarohatlanishiga olib keladi, tug'riq kalla-miya travmalari va chaqaloqlar asfiksiyasi nisbatan lokal buzilishlarni keltirib chiqaradi. Bosh miya po'stloqidagi turli sohalarning jarohatlanishi, nutqiy va nutqiy bo'lmagan funksional tizim rivojlanishidagi buzilishlarni keltirib chiqaradi. Ye.M. Mastyukova neyroontogenez nuqtai nazaridan alaliyani xarakterlay turib shuni ko'rsatib o'tadi: har qanday zararli omilning tug'ruqqacha va tug'ruqdan so'ng erta yoshlarda ta'sir ko'rsatishida, qachonki bosh miya po'stlog'i hali shakllanish bosqichida bo'ladi, lokal nuqsonning mavjudligini aniq belgilash qiyin bo'ladi, chunki jarohatlanish ko'pincha tarqalgan xarakterga ega bo'ladi.

Motor alaliya nutqiy va nutqiy bo'lmagan belgilar majmuini tashkil etuvchi murakkab sindrom hisoblanadi. Motor alaliyada nutqiy nuqson tarkibida nutqiy buzilishlar yetakchi o'rin egallaydi.

Motor alaliyada nutq buzilishlari sistemali xarakterda bo'lib, uning barcha tarkibiy qismlari uchun xos: fonetik-fonematik va leksik-grammatik.

Ustunlik qiluvchi belgilari bo'yicha bolalarni fonetiko-fonematik rivojlanmaganlik ustunlik qiluvchi guruhga (ular kamchilik) va leksik-grammatik rivojlanmaganlik ustun bo'luvchi guruhlariga bo'lish mumkin. Taxminlarga ko'ra, birinchi guruh-dominant yarim shar po'stlog'ining markaziy motor sohalaridagi pastki bo'limlarning dastlabki jarohatlanishlariga asoslanadi. Bu yerda artikulyatsion harakatlarni bajarishda yoki umumiy muskulturada (boshqa

harakatlarni bajarishda) kelib chiquvchi mushaklar, paylardan guruh miya po'stlog'i motor sohasining oldingi bo'limlari jarohatlanishiga asoslanadi.

Alaliyali bolalarda talaffuz tizimi rivojlanishi sifat va miqdori jihatidan o'ziga xosligi bilan xarakterlanadi. Bu barcha bolalarda u yoki bu darajada va nutqiy rivojlanishning har bir etapida namoyon bo'ladi.

Alaliyali bolalarda nutq apparatining nozik harakat koordinatsiyalari shakllanmaydi. Nutq harakat analizatorining anomitik – sintetik buzilishlari turli ko'rinishlarga ega: oral apraksiya, ketma-ketlikning buzilishi va hokazo. Bunda kerakli artikulyatsiya holatini izlash, ma'lum bir artikulyatsiya harakatini bajara olmaslik, ketma-ketlikni egallashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu hollarda nutqiy artikulyatsiya buzilishlarini belgilovchi harakat buzilishlari yetakchi o'rin egallaydi. Shuningdek kinetik va kinestetik apraksiyalar oqibatida nutqning fonetik va fonematik tomonlarida kamchiliklar kuzatiladi. Nutq apparatidan bosh miya po'stlog'iga boruvchi kinestetik impulslar bilan bog'liq artikulyatsiya harakatlari normal sharoitda tovush tahlili va tavsifi jarayonida muhim o'rin egallab, so'zning tovush tarkibini aniqlash, kerakli tovush ketma-ketligini saqlashga yordam beradi. Alaliyada esa bola so'zning kerakli tovush ketma-ketligini aniqlashga qiynaladi, bir so'zni ikkinchi bir so'z bilan almashtira olmaydi. Bu esa parafaziyaning ko'payishiga, asosiy sabab jarayonlarining harakatchanligining buzilishlaridan dalolat beruvi kamchiliklar, ya'ni perseveratsiya v.k., qo'zg'alish va tormozlanish o'chog'laridagi kamchiliklarga olib keladi. Buning natijasida esa, bolada eshitish va nutqni tushunish yetarlisi saqlangan holda, nutqni mustaqil rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi artikulyatsiya muskulaturasining parez va lab paralichlari kuzatilmaganda, nutq mustaqil ravishda rivojlanmaydi, uzoq vaqtgacha u ayrim tovushlar talaffuzi bilan cheklanadi.

Motor alaliyali bolalarda lug'at boyligi sekin, nutqiy amaliyotda noto'g'ri foydalanilgan holda rivojlanadi.

Leksik-semantik vositalarning kambag'alligi o'xshashligi, yaqinligi, bir-biriga zidligi bo'yicha turli xil almashtirishlarga olib keladi (piyola-idish).

Ko‘pincha predmetlarning tashqi belgilari bo‘yicha almashtirishlar kuzatilsa, kamroq funksiyalariga asoslanganlar kuzatiladi

Motor alaliya kelib chiqishga ko‘ra bir xil emas. Ayrim hollarda til vositalarini, ya’ni fonematik, leksik va grammatik tarkibiy qismlarini tanlash operatsiyasini shakllanmaganligi kuzatilsa, ayrim hollarda moslashtirish operatsiyasining shakllanmaganligi kuzatiladi.

Nutqiy rivojlanmaganlik ko‘rinishlarida aniqlangan daliliy farqlar ayrim mualliflar tomonidan aynan bir buzilishning turli namoyon bo‘lishi darajasi sifatida ko‘riladi. Ular alaliyani nutqiy rivojlanmaganlik, darajalari bo‘yicha differensirlaydilar va bolaga o‘zining rivojlanish jarayonida bir qator bosqichlardan o‘tadi va ularning har biri uchun o‘z buzilish surati xarakterlidir deb hisoblaydilar.

Alaliyada mayda artikulyatsion harakatlarning buzilishi, nutq harakat analizatori miya tomoni tonusining pasayishiga olib keladi, buning natijasida zaif va nozik kinestetik impulslarni idrok qilish qiyinlashadi va hatto butunlay cheklanadi. Po‘stloq tomonidan faqat birmuncha yirik kinesteziyalar qabul qilinadi va tahlil qilinadi. Buning natijasida, motor alaliyada, gohida o‘ziga qaratilgan nutqni yetarli idrok qilolmaslik, grammatik shakllar va keng yozilgan matnni tushunishni sekinlashuvi va qiyinlashuvi kuzatiladi. N.N. Traugott ma’lumotiga ko‘ra motor alaliyali 70% bolalar o‘ziga qaratilgan nutqni to‘la tushunadilar, 20% bolalarda tushunish biroz pasaygan va 10% bolalar yomon tushunadilar, biroq bunday hollarda bolalarning o‘z nutqi har doim tushunishiga qaraganda yomonroq bo‘ladi.

Alaliyada gap tuzilishining shakllanmaganligi, ichki nutqiy operatsiyalarning yetilmaganligi oqibatidir. Ichki operatsiyalar – so‘zlarni tanlash va bayon qilish rejasini tuzish. Bundan tashqari, bolani alohida so‘zlarni amalga oshirish va ularni biriktirish jarayonining o‘zi ham qiynab qo‘yadi. Nutqiy operatsiyalarning shakllanmaganligi (g‘oya, dasturlash, nutqiy materialni tanlash va tarkibga ajratish) shunda namoyon bo‘ladiki, faol fikrni leksik va grammatik to‘g‘ri tashkil qila olmaydi. Gapni leksik-semantik va leksik-grammatik amalga oshirish noto‘g‘ri kechadi, bunda predmetli aloqalarning to‘la emasligi ko‘rinadi (bolaning tevarak atrofdan idrok etgan predmetlari). Bu semantik agrammatizm sifatida

baholanadi: soʻz ahamiyatining diffuz kengayishi, assotsiativ xarakterdagi almashtirishlar va h.k.

Maktabgacha yoshdagi motor alaliyali bolalar nutqining grammatik tizimini rivojlantirishda quydagi sxemada keltirilgan ketma-ketlikda amalga oshirish ishning samaradorligini oshiradi. Bunda bolalarning yoshi, shaxsiy imkoniyatlari, nuqson darajasi, yashash muhiti, qiziqishlari inobatga olinishi kerak.

Didaktik oʻyinlar– taʼlimiy oʻyinlar hisoblanib, u taʼlim jarayonini samaradorligini taʼminlash, bolalarda muayyan faollikni yuzaga keltirish, shuningdek bilim, koʻnikma va malakalarni xosil qilishga xizmat qiluvchi vaqt oraligʻini qisqartirish, taʼlimni jadallashtirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI

1. Аюпова М.Ю. Логопедия. Ўзбекистон Файласуфлар Миллий Жамияти нашриёти. Тошкент.: 2022 йил.
- 2.Бадалян Л.О. Нарушения речи у детей – М., 2000
- 3.Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М., 2000.